

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

КА ИЗВОРИМА РЕЧИ

ТРИДЕСЕТ ГОДИНА
ЕТИМОЛОШКОГ ОДСЕКА
ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЗБОРНИК РАДОВА

Приредила
Марта Бјелетић

Аутори
† Павле Ивић, Александар Лома,
Јасна Влајић-Поповић, Марта Бјелетић,
Снежана Петровић, Марија Вучковић

БЕОГРАД
2013

Ишчитавање прошлости из језика

У овој јубиларној прилици дозволите ми да скренем пажњу на то да и Етимолошки одсек Института за српски језик САНУ идуће године, која је већ на прагу, слави мали јубилеј, четврт века постојања. Та скромна годишњица неће бити повод за неке прославе, већ ћемо је обележити радно, изласком Треће свеске *Етимолошког речника српскога језика*, која је при крају, и зборника радова са прошлогодишњег међународног симпозијума „Словенска етимологија данас“, који је пред штампом. Већ је, дакле, скоро двадесет и пет година колико траје овај пројекат, један од оних које је утемељио Павле Ивић, један од ретких људи у нас у чијој се визији нису сукобљавали суштински научни и темељни национални интереси. О историјату нашег пројекта већ је у више наврата говорено и писано, најскорије у прилогу колегинице Бјелетић у зборнику посвећеном овој прослави. Ту су све суве чињенице, године, бројке и имена, а ја бих се у овој прилици задржао на неким општијим темама.

Допустите, дакле, да пођем од једне опште констатације: покретање овог пројекта било је почетак озбиљног и систематског бављења етимологијом у Срба. Ту одиста немамо неке велике традиције, ни у поређењу са неким народима са којима се у другоме иначе можемо поредити. Модерна етимолошка наука поникла је у крилу индоевропске компаративне лингвистике. Вероватно већ сама чињеница да ни на једном српском универзитету никада нисмо имали праву индоевропеистику доста тога објашњава. Њено постојање било би подстицај и ослонац нашим славистима да продубе своје увиде према дијакронији уопште и пре свега према пореклу речи. Водећи етимолози у словенском свету одвајкад су били индоевропеисти са тежиштем на славистици или слависти са индоевропеистичким видцима. Тај шири видокруг у Срба су, пре него наши слависти, стекле поједине колеге из других филологија: класични филолози, романисти, германисти. Тежиште њиховог интересовања самим тим лежало је на другој страни, у изучавању

старих језика, посебно палеобалканских, и тек су повремено правили излете у словенску етимологију, не увек срећне, јер су њихови славистички увиди били ограничени и недовољни. Наиме, етимологија је у свом најбољем и најпоузданијем виду историјска дијалектологија, само са већим степеном реконструктивности и хипотетичности. Павле Ивић био је један од водећих светских дијалектолога, који је подједнако владао синхронијом и дијахронијом, поседовао је сасвим озбиљна знања из компаративне лингвистике, а нема сумње, и „етимолошку жицу“, оно што се не стиче пуким асимиловањем факата. Стога је сасвим природно што је управо он осетио потребу да се не задовољимо Скоковим, колико год монументалним, постумним делом, него да приступимо писању новог етимолошког речника српскохрватског, или, како је то доцније сужено, српског језика.

Подухват, који је он водио до своје свакако преране смрти, био је несумњиво потребан и оправдан, али и смео, због тога што се почињало практично ни од чега. Хиљаду деветсто осамдесет треће године у Србији и у Срба није било никога ко би се са пуним правом могао назвати етимологом. Данас нас има, и то један пристојан број са одређеним међународним угледам. Како се то десило? Најпре тако што је, срећним избором сарадника, дошло до споја оних интересовања која у своме збиру чине етимолога. У том тренутку нико од нас који смо били и сада смо још на овом пројекту није имао тридесет година; најмлађи ако су се тек били родили. Етимолошки одсек постао је и остао велика учионица где старији обучавају млађе, усмеравају их и подстичу на што брже напредовање у науци, и формално, оно које се исказује кроз благовремено стицање магистарских и докторских титула у области научног бављења, и суштинско. Створила се, и остала, као неки дух који прожима овај одсек, жеља да се знања шире и продубљују, од властитог образовног профила — славистичког, класичарског, оријенталистичког — ка другим областима не само науке о језику него и науке уопште, јер је етимологија, као мало која друга дисциплина, упућена на интердисциплинарност. Повући границе својим интересовањима погубно је за етимолога, јер оно што се одражава у грађи којом се бави, речима, заправо је свеукупност људског погледа на свет у одређеним етничким, географским и временским пресецима. Треба бити, у потребној мери, историчар, етнолог, географ, геолог, ботаничар, зоолог, и још штошта друго. Уз то, поседовати практичну лингвистичку компетенцију, а у нашем случају то значи макар читати све словенске и све светске језике, а богомаи и балканске. Када, на пример, у некој другој области почетника кад вам се представља питате које језике зна, а он каже „енглески и француски“, ви кажете „одлично!“, а ми питамо „а

немачки?“. Што није већ стечено редовним образовањем, надокнађује се у ходу, самоучки, без роптања, и тако до пензије.

Са стране гледано, наш посао је незахвалан. Изискује не само многа знања која се стичу, проширују и продубљују малтене доживотно, него и много што рударског копања, што пипавог рада. Треба имати у виду да се етимолошки речник српског језика пише без неких потребних предрадњи. Немамо ваљан историјски речник нити пак збирни речник српских дијалеката. Да не говоримо о електронским базама података, какве другде поодавно постоје. Упркос томе, тежимо ка исцрпности, сматрајући да се наш посао ради једном за свагда. Искључивши рецентне слојеве позајмљеница и неологизама, који се лако препознају и улазе у речнике страних речи намењене широкој публици, настојимо да укључимо целокупно лексичко благо српског језика. Готово две хиљаде одредница у прве три свеске које покривају сегмент азбуке од А до БЈ довољно сведоче о томе, тим пре што се провидне изведенице не обрађују засебно, већ под основном речи. У нашем послу нема једноставних и лаких фаза. Већ писање првог дела одреднице који садржи потврде значи оцртавање ареала, предочавање формалне варијантности и успостављање каткад врло сложеног деривационог стабла. Етимолошки суд у другом делу никада се не даје по аутоматизму, пуким преузимањем из раније литературе. Често се од њега уздржавамо, али онда, у трећем делу, указујемо на разне могућности интерпретације. Уосталом, за многе речи и немамо од чега поћи, јер су оне у нашем речнику први пут постале предмет научне пажње. Већина наших одредница заснива се на истраживању које изискује и знање и време. Уз то, постоји захтев лексикографске обраде да се што више тога каже на што мање простора. А готово о свакој речи може се написати чланак пристојне дужине, о некима чак и књига. Тамо, где таквих посебних студија нема, а потребне су нам да се на њих у речнику позовемо, сами их пишемо. Нуспроизвод рада на речнику су такви радови у часописима и зборницима, а такође посебне монографије посвећене ширим сегментима лексике или општијим појавама у њој. Парадокс је наше научне политике да се при вредновању нашег пројекта такви радови више цене од самог речника који је његов основни циљ. Но о томе нећемо говорити данас, можда ће бити речи сутра на округлом столу. У сваком случају, сарадници Етимолошког одсека успевали су досад да, поред свог основног посла, пишу научне радове који су својим квантитетом и квалитетом наш пројекат довели на сам врх у области језика и књижевности. Осим тога, остварују интензивну међународну сарадњу која се огледа кроз студијске боравке у водећим центрима и размену са њима, учешће на елитним међународним скуповима из области словенске етимологије, њихово организовање, члан-

ство три члана Одсека у Етимолошкој комисији од којих је један у текућем мандату председник те комисије. Говори се о „Београдској етимолошкој школи“. Можда је такав назив преураћен, али у сваком случају он казује да се овде нешто озбиљно ради. А да је тако, можемо потврдити само ми сами, даљим излагањем српског етимолошког речника. Осим нашег труда и ентузијазма, за то је потребна и подршка са стране, пре свега препознавање ширег националног и међународног значаја нашег посла од стране институција које нас наткриљују и финансирају. За свеобухватан и темељан етимолошки тезаурус какав радимо потребно је доста времена и вероватно више генерација, али када га једном уз довољно разумевања и стрпљења буду имали, Срби ће из њега можда боље него из било чега другог моћи да сагледавају своју, а други њихову, језичку, културну и етничку прошлост.

*Александар Лома**

* Реферат под насловом **Пројекат „Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика“**, одржан на Међународном научном скупу „Стање и перспективе науке о српском језику“ (поводом 60 година Института за српски језик САНУ), Свечана сала САНУ, 17. децембар 2007. године.